

1. Ο ασεοσολιθικός όγκος της Θεσπετρας από μακριά.

ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΣΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ ΤΗΣ ΘΕΟΠΕΤΡΑΣ

Η προϊστορική έρευνα στο χώρο της Θεσσαλίας ήταν γνωστή μέχρι τώρα κυρίως από ανασκαφές σε υπαίθριους νεολιθικούς οικισμούς (μαγούλες). Η συστηματική ανασκαφή, για πρώτη φορά στη Θεσσαλία, μέσα σε σπήλαιο με διαπιστωμένη κατοίκηση οδήγησε την έρευνα σε παλαιολιθικά στρώματα, τοποθετώντας έτσι το πρόβλημα του προϊστορικού κατοίκου της Θεσσαλίας σε νέα βάση.

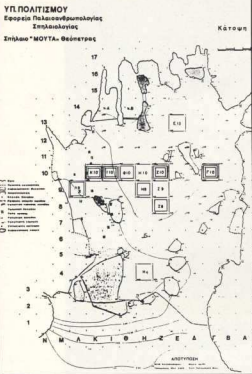
Νίνα Κυπαρίση - Αποστολικά

Αρχαιολόγος

Το σπήλαιο της Θεόπετρας βρίσκεται στη Β.Α. πλευρά του βραχώδους ασεοσολιθικού όγκου που υψώνεται πάνω από την ομώνυμη κοινότητα, στα δεξιά της διαδρομής από Τρίκαλα προς Καλαμπάκα, 3 χιλιόμετρα πριν φτάσουμε στην τελευταία (εικ. 1). Η ηλικία των ασεοσολιθικών της Θεόπετρας έχει προσδιοριστεί στην ανώτερη Κρητιδική περίοδο, δηλαδή πριν από εκατό εκατομμύρια χρόνια περίπου. Από την είσοδο του σπηλαίου (εικ. 2), που είναι πολύ μεγάλη (17Χ3 μ. περίπου), σχεδόν όσο και το εσωτερικό του πλάτους,

βλέπει κανείς απέναντι τα Μετέωρα, ενώ πολύ κοντά περνάει, διασχίζοντας το θεσσαλικό κάμπο, ο ποταμός Ληθαίος, παραπόταμος του Πηνειού, που το καλοκαίρι σχεδόν στερεύει. Η υψομετρική διαφορά από το ποτάμι ως τη σπηλιά είναι γύρω στα 100 μ. Το εσωτερικό της έχει έκταση περίπου 500 τ.μ. και σχήμα ακανόνιστο τετράπλευρο με μικρές κόγχες στην περιφέρειά του, που στην πρώτη τουλάχιστον εποχή της κατοίκησης της θα πρέπει να έδιναν την εντύπωση μικρών δωματίων γύρω από τον κεντρικό θάλαμο (εικ. 3).

Για πρώτη φορά γίνεται αναφορά για το σπήλαιο αυτό από τον Δ. Θεοχάρη (Ιστορία Ελληνικού Έθνους, 1970, Α, σ. 37), ως μία από τις θέσεις του εσωτερικού της χώρας, όπου έχουν επισημανθεί εργαλεία της Μέσης Παλαιολιθικής Εποχής. Ο ίδιος αυτός χώρος της σπηλιάς φαίνεται ότι δεν έπαψε ποτέ να χρησιμοποιείται, αφού οι ντόπιοι βοσκοί τον χρησιμοποιούσαν πάντα σαν στάνη για τη φύλαξη ζώων, ενώ κατά τη διάρκεια του τελευταίου πολέμου χρησιμοποιήθηκε για να κρύβονται εκεί οι κάτοικοι του χωριού, οι οποίοι μετρούν ακόμα το μέγεθος

2. Κάτοψη του εσωτερικού της σπηλιάς. Σημειώνονται επίσης τα ανασκαφικά τετράγωνα.

της με τον αριθμό των ανθρώπων ή των ζώων που χωράει. Το φυσικό δάπεδο του σπηλαίου, που βέβαια δεν ήταν ομοιόμορφο σ' όλη την έκτασή του, βρισκόταν στη μεν περιφέρεια γύρω στα 3-3,50 μ. βάθος από τη σημερινή επιφάνεια της επίχωσης, στο κέντρο όμως της σπηλιάς ήταν ακόμα βαθύτερα, περισσότερο από 4 μ., αφού σ' αυτό το τελευταίο βάθος που βρισκόμαστε ήδη δεν έχουμε ακόμη «ακουμπήσει» τον φυσικό βράχο. Στην είσοδο της σπηλιάς επίσης, ο φυσικός βράχος ανέβαινε αρκετά ψηλά – τουλάχιστον στο μέρος της τομής που κάναμε –, δημιουργώντας έτσι ένα φυσικό προστατευτικό τείχος για τους ενοίκους του σπηλαίου.

Η ανασκαφή αυτή, που έχει γίνει ως τώρα σε τρεις περιόδους του ενός μηνός η καθεμιά, αντιμετώπισε στην αρχή πολλά τεχνικά προβλήματα, λόγω βασικών ελλείψεων, όπως δρόμου για τη μεταφορά υλικών και εργαλείων, νερού, που ακόμα τώρα μεταφέρεται σε μπίτονια, και ηλεκτρικού ρεύματος – όλη η ανασκαφή γίνεται με τη βοήθεια γεννήτριας. Όλα όμως ξεπεράστηκαν χάρη στη βοήθεια και την προθυμία των ντόπιων εργατών και την αγάπη που έδειξε το προσωπικό της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας του ΥΠΠΟ, υπό την ευθύνη και την επίβλεψη

της οποίας γίνεται η ανασκαφή αυτή.

Μέχρι στιγμής έχουν ανοιχτεί δώδεκα σκάμματα (διαστάσεων 2Χ2 μ.), τα περισσότερα στο κέντρο της σπηλιάς, όπου φαίνεται ότι αναπτύχθηκαν κυρίως οι δραστηριότητες των προϊστορικών ενοίκων της, αλλά ενδεικτικά και στην περιφέρεια καθώς και ένα στην είσοδό της. Επίσης σκάθηκαν οι δύο μεγαλύτερες κόγχες της (Α και Β). Από την ανασκαφική έρευνα προέκυψε ότι η πρώτη εγκατάσταση ανθρώπων στο σπήλαιο αυτό έγινε κατά τη Μέση Παλαιολιθική Εποχή. Έκτοτε κα-

τοικήθηκε συνέχεια μέχρι το τέλος της Νεολιθικής Εποχής και ίσως τις αρχές της Χαλκοκρατίας, οπότε και εγκαταλείφθηκε ως τόπος κατοικίας, ενώ ήδη από τη Νεολιθική Εποχή αναπτύσσονταν υπαίθριοι οικισμοί. Δεν σταμάτησε όμως ποτέ να χρησιμοποιείται περιστασιακά.

Η επίχωση την νεολιθικών στρωμάτων έφτανε το 1,50 - 1,70 μ. περίπου, με κεραμική τυπικά θεσσαλική, που καλύπτει την αρχαιότερη, μέση και νεότερη Νεολιθική Εποχή, με δείγματα από τις γνωστές τυπολογίες του Τσέσκλου, Τσαγ-

3. Αγγείο με εμπίεστες νυχιές της αρχαιότερης νεολιθικής φάσης.

4. Γροπτό αγγείο της μέσης νεολιθικής φάσης.

6. Λιχμές βελών της νεολιθικής εποχής από πυριτόλιθο.

7. Εργαλεία παλαιολιθικής εποχής από πυριτόλιθο.

γλιού, Αράπη κλπ. (εικ. 4, 5), ενώ υπάρχουν και λίγα όστρακα των αρχών της Χαλκοκρατίας και ακόμα λιγότερα ντόπιας μυκηναϊκής κεραμικής, σημάδι ότι κάπου εκεί γύρω η ζωή συνεχίστηκε κατά τους επόμενους μετ' τη Νεολιθική Εποχή αιώνες. Η κατανομή των κεραμικών και των άλλων ευρημάτων δεν ήταν βέβαια παντού ίδια. Ιδιαίτερα πυκνή ήταν στα ανασκαφικά τετράγωνα Η₉, Η₁₀, Θ₁₀, όπου, εκτός των άλλων, αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,40 μ. πέτρινος τοίχος πλάτους 50 εκ. και ύψους 60 εκ. περίπου (εικ. 6). Το μέχρι στιγμής αποκαλυφθέν τμήμα του έχει σχήμα T και συνδετική ύλη ανάμεσα στις πέτρες πηλό. Στα 2 μ. βάθος, όπου είναι και η θεμελίωση του τοίχου, αποκαλύφθηκαν δύο επάλληλα δάπεδα από πηλό, που πρέπει να ανήκουν στην κατασκευή που όριζε ο τοίχος. Πάνω σ' αυτά τα δάπεδα, σε δύο τουλάχιστον σημεία, εντοπίστηκαν έντονα ίχνη φωτιάς που ανήκουν σε ανοιχτές αδιαμόρφωτες εστίες. Σε άλλα σημεία, κοντά στον τοίχο, βρέθηκε πηλός από επέλιψη στέγης ή τοίχων με αποτυπώματα καλαμιών και ξύλων. Η ύπαρξη κτισμάτων μέσα στο χώρο του

σπηλαίου θα πρέπει να σημαίνει είτε διαχωρισμό των νοίκων σε μικρότερες ομάδες (οικογένειες) είτε ότι μ' αυτό τον τρόπο δινόταν λύση στο πρόβλημα της σταγονορροής από την οροφή του σπηλαίου κατά τους χειμερινούς κυρίως μήνες και όπου αυτό παρουσιαζόταν. Η άποψη αυτή θα ενισχυθεί αν βρεθούν και άλλες τέτοιες κατασκευές.

Άλλα ευρήματα, ενδεικτικά της οικιακής οικονομίας τους κατά τη νεολιθική φάση της κατοίκησης του σπηλαίου, είναι διάφορα σφονδύλια, κυρίως πήλινα, για την επεξεργασία του μαλλιού, οστέινες βελόνες για το ράψιμο των ρούχων και των δερμάτων, ένα οστέινο κουτάλακι, λίγα κοσμήματα από όστρακα θαλασσινά, φερμένα ίσως από άλλους παραθαλάσ-

5. Ο τοίχος στο σκάμμα Η₉.

σιους οικισμούς, και πολλά λίθινα εργαλεία (εικ. 7), κυρίως από ντόπιο καφέ πυριτόλιθο, που τον βρήσκαν στα γειτονικά ποτάμια, αλλά και αξίνες και τεκουράκια από άλλες πέτρες. Βρέθηκαν επίσης πολλοί μολύβι για το κοπάνισμα των καρπών, σχεδόν πάντα ακέραιοι. Οι καμένοι καρποί που συλλέχθηκαν με τη μέθοδο του νεροκόσκινου δεν έχουν ακόμα ταυτιστεί, βρίσκονται υπό μελέτη. Από το οστεολογικό υλικό των νεολιθικών στρωμάτων διαπιστώνεται η παρουσία κυρίως αιγοπροβάτων, βοειδών, χοίρων και αγριχοίρων, τουλάχιστον δύο ειδών ελαφιών, και λιγότερο σκύλου, ασβού, λαγού, χελώνας και μικροπανίδας. Υπάρχουν επίσης μερικά θραύσματα ανθρώπινων οστών. Μερικά προκαταρκτικά συμπεράσματα που θγαίνουν απ' αυτό το οστεολογικό υλικό είναι:

1. Η παρουσία ελαφιών - αγριχοίρων, αποτελεί ένα κίνητρο για κυνηγική δραστηριότητα των ανθρώπων του σπηλαίου. Ο ορεινός όγκος του Κόζιακα, που βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από τη Θεόπετρα, προσελκύει και σήμερα ακόμα πολλούς κυνηγούς.
  2. Υπάρχουν δείγματα απ' όλα τα μέλη του σκελετού και πολλά οστά σπονδυλικής στήλης, που σημαίνει ότι τα σκοτωμένα ζώα μεταφέρονταν ολόκληρα στη σπηλιά για να φαγωθούν.
  3. Σημάδια από χαρακίες και φωτιά πάνω σε κόκαλα δείχνουν ότι τεμάχια και έψησαν τα σκοτωμένα ζώα για να τα φάνε.
  4. Σε μερικά οστά υπάρχουν σημάδια από δόντια σαρκοβόρων, τα οποία θα συμμετείχαν στο γέμισμα των κυνηγών.
- Το ανθρώπινο οστεολογικό υλικό μελετάται επίσης και από την άποψη τυχόν αλλοιώσεων τους, οι οποίες θα μπορούσαν να υποδηλώνουν ασθένειες ή άλλου είδους επεμβάσεις. Μετά το 1,50 - 1,70 μ. βάθος τα κεραμικά ευρήματα σταμάτησαν, δεν σταμάτησαν όμως να θγαίνουν πυριτόλιθοι (εικ. 8) και μερικά οστά, άλλοτε σαφώς δουλεμένα για να γίνουν εργαλεία και άλλοτε απλώς σπαομένα κόκαλα με σαφή όμως ίχνη χρήσης. Ανάμεσο τους υπάρχει

κι ένα σπασμένο κόκαλο με χαραγμένες εγκάρσιες μικρές παράλληλες μεταξύ τους γραμμές - σίγουρα κάποια σημάδια για τον κάτοχο του, κάποια μορφή μέτρησης ίσως. Διάφορες ποταμίσιες κροκάλες μαρτυρούν επίσης τη χρήση τους από τον άνθρωπο. Σε βάθος 3 μ. περίπου βρέθηκαν μικρές σχηματοποιημένες μάζες άψητου πηλού, που φαίνεται ν' αποτελούν τις πρώτες προσπάθειες να δώσει ο άνθρωπος εκείνης της εποχής μορφή στον πηλό, πριν κατακτήσει τη γνώση του ψησίματός του. Στο ίδιο περίπου βάθος βρέθηκαν συγκεντρωμένοι όγκοι χρώματος, έντονα κόκκινου, που η ανάλυση του έδειξε ότι δεν έχει πλαστικότητα για την κατασκευή σκευών, και ίσως χρησιμοποιούνταν ως βαφή ή κάτι άλλο. Η εξέταση της τυπολογίας των λίθινων εργαλείων της παλαιολιθικής φάσης της κατοίκησης του σπηλαίου από ειδικούς συνεργάτες πιστοποιεί την ύπαρξη ανθρώπων στο σπήλαιο κατά τη Μέση και την Ανώτερη Παλαιολιθική Εποχή. Δεν υπάρχουν ωστόσο σαφή δείγματα της λεγόμενης «μεσολιθικής» φάσης, η ύπαρξη της οποίας άλλωστε μάλλον αμφισβητείται όσον αφορά τη Θεσσαλία (Perles, 1988).

Το σκάμμο έχει ολοκληρωθεί σε δύο μόνο από τα περιφερειακά σκάμματα σε βάθος 3,30 μ. περίπου, ενώ έχει ξεπεράσει τα 4 μ. στα σκάμματα του κέντρου της σπηλιάς, χωρίς να έχει βρεθεί ακόμα εκεί ο φυσικός βράχος. Δείγμα άνθρακα που δόθηκε στο εργαστήριο Αρχαιομετρίας του Δημόκριτου για ανάλυση C_{14} , και που δεν ήταν από τα βαθύτατα σημεία, δίνει τη χρονολογία 38.579 πριν από σήμερα (+3963 - 2642), χρονολογία που πλησιάζει πολύ σ' εκείνη των παλαιολιθικών του Πηγείου που είχε βρει ο Milojčić (44.000) και με τα οποία μοιάζουν τα παλιότερα εργαλεία της Θεόπετρας. Η ανασκαφή του σπηλαίου της Θεόπετρας δεν θα πρόσφερε ίσως τίποτα καινούργιο, αν η στρωματογραφία της εξαπλώνονταν στις νεολιθικές φάσεις, τις οποίες γνωρίζουμε πολύ καλά πλέον από ανασκαφές

ενός περίπου αιώνα τώρα σε διάφορες γνωστές υπαίθριες θέσεις της Θεσσαλίας. Ήταν επίσης ήδη γνωστό ότι είχαν εντοπισθεί παλαιολιθικά ευρήματα στις όχθες του Πηγείου και σε άλλες υπαίθριες θέσεις. Εκείνο που προσφέρει για πρώτη φορά στη θεσσαλική βιβλιογραφία η ανασκαφή της Θεόπετρας είναι η απόδειξη συνεχούς κατοίκησης του ανθρώπου μέσα στο ίδιο σπήλαιο από την Παλαιολιθική ως το τέλος της Νεολιθικής Εποχής, σε δύο διαφορετικές για μας τους αρχαιολόγους εποχές, που και οι καιρικές και περιβαλλοντολογικές συνθήκες διαφέρουν από τη μία στην άλλη. Και είναι πραγματικά συγκλονιστικό να βλέπει κανείς πώς οι σχηματοποιημένες μάζες του άψητου πηλού κατέληξαν μέσα στον ίδιο χώρο στα θαυμάσια δείγματα των αγριχοίρων της Μέσης και της Νεότερης Νεολιθικής Εποχής. Η ανασκαφή αυτή είναι ακόμα σε εξέλιξη. Ένα συνεργείο ειδικών αρχαιολόγων, ανθρωπολόγων, ζωολόγων, βοτανολόγων, γεωλόγων, συντηρητών, σχεδιαστών κλπ. συνεργάζεται για τη μελέτη του υλικού και για τη συνέχιση της προσπάθειας να ολοκληρωθεί η ανασκαφή αυτή, που πιστεύουμε ότι θα συμβάλει στο γνώση της απώτερης προϊστορίας του ανθρώπου στη Θεσσαλία.

Paleolithic Inhabitation in Theopetra Cave

Nina Kiparissi - Apostolika

Theopetra Cave is found on the NE side of the big rock that lies at the right hand of the road which leads from Trikala to Kalambaka. The cave was inhabited for the first time in the Middle Paleolithic period and was used continually until the end of Neolithic period. From the neolithic phase there is beautiful pottery, typically thessalian, as well as flint implements and bone tools, other clay objects and a wall made of stones. From the paleolithic phase, upper and middle, there are also flint implements and bone tools which characterize the period. Animal species that are represented in the bone material are sheep and goat, cow, pig, deer, dog, badger, hare and tortoise. There are also some human bones. C_{14} analysis has given a date about 38.000 B.P., but this is not from the deepest levels of the cave.